

A prózai költemények után a metrikus versek következnek Miklós Róbert válogatásában. Ezekre — az *Utazó magyarokat* kiadvéve — leginkább Vajda Péternek az a mondanása illik: „A dicsőt, a szépet, az istenit akar-ni még akkor sem szegyen, ha gyöngeségünk-től ki nem telik azt létesíteni” — ezért be is érhetjük a szerkesztő által kiszemelt tucatnyi verssel, melyek közt — jó ötlet — a kiadatlan Hamlet-fordítás három részletét is megtaláljuk.

Annál inkább vitatható az elbeszélő Vajda Péter bemutatása. Miklós Róbert a *Társai Bendéből* és négy novellából ad részleteket — és mindegyikből csak részleteket. Úgy gondoljuk, jobb lett volna, ha csupán egy elbeszélést közöl, de azt egész terjedelmében (mondjuk: a *Vajkoontalát*; a *Manahor* ügyis megjelent a *Szöveggyűjteményben*); az így megtakarított lapokat Vajda Péter cikkeinek, beszédeinek szentelhette volna.

Mert ezekkel a gyűjtemény valóban mostohán bánik. Még a szabadságról mondott két erkölcsi beszéd közül is csupán az egyiket tartalmazza (s ezért, aki csak ebből a kötetből ismeri meg Vajda Péter írásait, nem értesülhet olyan gondolatokról, mint: „... a szabadságtul félni gyávaság” vagy „a honzeretnek semmi köze a vagyonnal” stb.); nem közli a jellegzetesen reformkori szellemű beszédét a *Nemzeti egységről*, melyet a szónok a nyelv-egység, hitegység és jogegység háromsága-ként határozott meg; elhagyja Vajda Péter igen tanulságos elmélkedését a *Szokásról*, a társadalomfejlődésre vonatkozó nézeteinek ezt a ragyogó összefoglalását, s még annyi mást az *Erkölcsei beszédek* huszonöt darabja közül (melyekből mindössze háromnak adott kegyelem) — épp az érett Vajda Péter műveit tizedeli meg a válogatás. Szinte sem-

mit sem kapunk a nagy pedagógus munkássá-gából: sem protestáns fősikolai tervezetéből, melyben a diákönkormányzat gondolatcsiráit hinti el, sem szorosabb értelemben vett nevelői beszédeiből, melyekben józan, gyakorlati erkölccsant ajánl. Sajnálhatjuk elmaradását annak a fiatalkori cikkének is, melyet *Nemzetiség* címmel a *Tudományos Gyűjtemény* 1832. évi folyamában tett közzé; legalább a nő-nevelésre vonatkozó passzusa az olvasó elé kívánkoznék. Teljesen mellőzte a szerkesztő Vajda Péter politikai publicisztikáját, melynek pedig számos darabja, pl. *Ipar* című véd-egyleti buzdítása (*Életképek*, 1845) és a *Világban* megjelent cikkei közül egyik-másik, méltóbban képviselhetne volna a szerzőt, mint a kötetben helyet foglaló írás a hónap-nevek megmagyarosításáról.

Baj, hogy amit közöl, azt sem elég gond-dal közli Miklós Róbert. Szűrőpróbáink eredmé-nye legalábbis gyanakvóvá tesz: a *Szerelem-dalok* két darabjával (*Ég és Mező*) rossz, fordított sorrendben találkozunk; a *Világpolgár* című elmefuttatásból a második bekezdés végén hiányzik egy egész mondat, alább egy tagadószó („... a nagy birodalomban rende-sen nagyobb a keresetmód, mivel szabadon van erszteve a közösködés, s borzasztó határ-vámok nem állanak minden lépten az útba”), még odébb pedig egy *igen* helyett *is* van az új kiadásban.

Az utószó áttekinthetően ismerteti Vajda Péter főbb életrajzi és könyvészeti adatait, nem mentes azonban a tárgyi tévedésektől. (Erős túlzás az, hogy a húszas évek végén „egész sor évkönyv, folyóirat” szolgálta az új irodalmi törekvéseket; helytelen „Bajza Társalkodójáról” írni, hisz az Helmeczyé volt, Bajza csak segített neki.)

Lukácsy Sándor

ADY ENDRE: A NACIONALIZMUS ALKONYA

A kötetet összeállította: Koczás Sándor és Vezér Erzsébet. A bevezető tanulmányt Koczás Sándor, a jegyzeteket Vezér Erzsébet írta. Bp. 1959. Kossuth K. 302 l.

„Száznál több oka a magyarnak,
Hogy jó testvérnek vallják mindenütt,”

A Jean Jaurès emléke előtt hódoló versében (Emlékezés nagy halottra) írta le ezeket a sorokat Ady Endre az első világháború második évében, amikor a nacionalista hullám — ami ellen Ady szinte világnézeti tudatosodása első pillanatától kezdve küzdött — a különböző országok csatamezőinek lövész-árkaiban állította szembe egymással Európa népeit. S ez a két sor — amely a népek testvériségének gondolatát vallotta a tömeg-őrület közepette — csak egy páratlanul bo-

nyolult világhelyzetben való megisméltése volt az Ady-életmű egyik fő vonulatának: a nacionalizmus elleni küzdelemnek.

Amikor harcai során fáradtabb pillanataiban felködlött előtte a líra nagy nyugati megújítóinak a pályája — akik megenged-hették maguknak, hogy csak költők legyenek és korukat csak áttételesen fejezzék ki —, mindig a magyarsága s az ebből következő speciálisan nemzeti küldetése volt az, ami nemcsak hogy megnyugtatta a választott útja helyességéről, de egyfajta magyar daccal is eltöltötte. Pedig Ady a maga magyarságát — amely az ő értelmezésében a függetlenségi

és osztályharcokat vívó magyar múltnak a saját kora haladó polgári, sőt szocialista gondolatával való egyesítését jelentette — egy rendkívül nehéz történelmi helyzetben alakította ki. Ady Magyarországa egyszerre volt félgymati ország Ausztriával szemben s csaknem gyarmattartó nemzet: a nemzetiség irányában. Ez a kor szülte meg a magyar imperializmus hőbortos ábrándjait — amely 30 millió magyarról álmodozott, s az Ausztriától való függésünket a Balkán felé való terjeszkedéssel igyekezett kompenzálni —, s az Ady-korabeli magyar haladó gondolat legnagyobb nemzeti tettét: A Duna vallomását, a Magyar jakobinus dalát s Jászi hatalmas könyvét: A nemzeti államok kialakulása s a nemzetiségi kérdés-t. Ady gondolkodói nagyságát mi sem mutatja jobban, hogy bár beleszületett ebbe a magyar atmoszférába —, mégis már korán ki tudta magát vonni délibábos büvköréből, s szembe mert és tudott szállni a közhangulattal. A magyar nacionalizmushoz való kötődése jellemző módon abban a debreceni légtérben a legerősebb, amelyre egész életében nem tud soha rosszallás nélkül emlékezni, s amikor egy függetlenségipárti lap redakciójában dolgozik, — távolodása ettől a nacionalista fertőzéstől egybeesik a polgári radikalizmus eszméivel való ismerkedésével, Váradra kerülésével. A történelem aztán mind magyar, mind világméreteken bőségesen szolgáltatott alkalmakat, hogy Ady nacionalizmussal szembe fordított gondolatokban gazdagon kibontakozzon: a magyar uralkodó osztályon belüli ellentétek Ady korában „nemzeti” köntösben jelentek meg. A 67-es Magyarország legnagyobb belpolitikai válságának idején, 1905—1906 körül kulminált ez, s nem véletlen, hogy Ady „A nacionalizmus alkonya” c. e kötetnek is címadó írását szinte demonstrálónan ekkor írta. Majd bőséges alkalmat nyújtott Adynak a koalíciós korszak a magyar nacionalizmus elleni küzdelemre, amikor is az áellenzéki, álfüggetlenségi, álhazafias politika kormányra került — s ezen a szinten lepleződött le. De Ady kora világméreteken is az első világháborút nacionalista uszítással előkészítő évtizedek kora, amikor már készen állnak a harcra és a majd szembekerülő szövetségek, s amikor a Balkán-háborúkban már a világháború nagy főpróbája is zajlik. Mérhetszerűen szílvellenesség — s kritikátlan germánbarátság: ez az Ady-korabeli hivatalos magyar élet világperspektívájának két főszíne.

Tematikailag hallatlanul változatosak, sokoldalúak azok a cikkek, amelyekkel Ady a publicisztika nyelvén beleszólt ebbe a küzdelembe. A napi eseményeket krónikázó újságíró egyéni módján, azokhoz fűzve kommentárjait szólt hozzá a különböző ügyekhez. Így igen széles az a skála, amelyet megszólaltatott: a magyar nacionalizmus egyik promi-

nens vezéralakjának, Bartha Miklósnak kegyetlen portréját (A fekély) csakúgy megrajzolta, mint a kortárs hangadó francia nacionalistákét (G. Syveton, M. Barrès, J. Lemaitre); felfigyelt „A nagy hazugságra”, amely nálunk csakúgy, mint másutt a társadalmi bajokat az antiszemizmussal demagógiájával igyekezett levezetni; meglátta „A magyar kétéjú sást”-t: a klerikalizmussal összeszövődött magyar nacionalizmust is. Ady kora — az európai nacionalizmusok szifása mellett — egyben a gyarmati háborúk ideje, amikor Kínában csakúgy, mint Marokkóban, s Dél-Afrikában éppúgy, mint Kubában már helyi háborúkban folyik a világ újrafelosztásának előkészítése: érthető hát Ady korai érdeklődése a gyarmati népek ügyei iránt, s hogy a maga igazi valójában mutatta meg a fehérember, „kultúra-terjesztő” misszióját (Hétről-hétre, 1900).

Talán azt jelenti mindez, hogy nemzeti értelemben „nihilista” lett volna Ady Endre? Korántsem, csak különbséget tudott tenni a „csaholó hazafiság” (milyen nagyszerű cím, s aki csak belelapoz a kötetbe, megláthatja, hogy milyen leleményes, változatos, ötletes publicisztikájában már a címadásban is Ady l. pl.: Mely ápol s eltakar c. cikkét): a nacionalizmus s az igazi hazaszeretet: a patriotizmus között. Szerette hazáját: de ez a hazaszeretet nem külsőséges rajongást, sallangos műmagyarságot avagy búsmagyarkodást (Egy tiszteletes úrhoz, 86—88.) jelentett értelmezésében, mint az idejét múlt nemesi hazafiság képviselőinél, hanem a hazáért való józan, polgári munkálkodást, a kereskedelmet, az ipart állította eszményekül. „... dolgozni, gondolkodni, produkálni, gazdálkodni” — ez Ady számtalan variációban megírt, egész életében sokszor megismételt programja (69. l.). „Tanuljanak és dolgozzanak” — adta a tanácsot már Váradon az antiszemita, nacionalista hecceket csináló egyetemi ifjaknak (15. l.). „Ezek az urak mindig pihentek, csak szombatban nem. Ilyenkor a zsidót szidták. Azóta szidják a többi napon is, bár dolgozni most is csak egy-kettő tud tán köztük.” — jellemezte őket személyes emlékei alapján. Ady hát programjában a munkát állította a munkátlan, terméketlen hazafisággal szembe. S ebben világnézetének, gondolkodásának fő színe tükröződött: a polgári forradalmár Ady írta ezeket a sorokat. S ezekből a gondolataiból nőnek ki publicisztikájának olyan remekei, mint a „Mágnások és püspökök uradalma”, „Városos Magyarország”, „A serleges Magyarország”: a csenevész magyar polgárság öntudatát erősíteni akaró írásai. Am Ady polgári világnézetű hazafiságának a nép hallatlan szeretete adott egyedi, csak a nagy plebejus-demokrata kortársaiéval, Móriczal, Kaffkával, Jászival részben egyező szint.

„... két-millió szűkölködő van, legalábbis ebben az országban, kiket az éhségtől, inségtől meg kellene mentenünk” (32—33.). Majd amikor kommentálja az 1903-as bileiki tragédiát (Bilek): a nyári hadgyakorlat áldozatait, leírja azt a mondatot, amelyet csak a polgári ideológián túlnézve lehetett megfogalmazni: „Mindenünk nekünk ez a piszkos, félvad, kellemetlen nép, melyet irt, pusztít, öl katoná, csendőr, osztály és állam” (74. l.). S csak innen, erről a gondolati magaslatról érthető Ady indulata: a düh fojtogatta, amikor azt látta, hogy a magyar parlament népet mentő, alkotó reformok helyett nemzetiségi gyűlölködés szításával (Szégyen, 49.) vagy Vázsonyi elítélésével foglalkozik (Menjünk vissza Ázsiába). Fáj Adynak, hogy a magyar egyetemi ifjúság „vezére” közönséges sikasztóként lepleződött le (Kecskeméthyék, 29. l.). „Valójában pedig fáj, nagyon fáj nekünk ez a gúnyolódás... Érezzük a nagy szegény súlyát, mely sok száz jobb sorsot érdemlő, félrevezetett fiatal ember lelkét kell hogy most betöltsé.” (29—30.) Ady fájdalomról is elmondhatjuk azonban, amit Lenin írt Csernyevszkijéről: „... ezek a szavak a haza iránti őszinte szeretet szavai voltak, azé a szereteté, amelyet szomorúsággal töltött el a forradalmiság hiánya a nagy orosz nép tömegeiben.” (Az irodalomról, 167. l.) Ady világosan tudta, hogy a nacionalizmus különböző értelmezése körüli vitákban a magyarság jövőjéről van szó.

Tisztán látta az uralkodó osztályok nacionalizmusának valódi célját: „... megerősíteni Magyarországon a későre itt ragadt, klerikális és feudális uralmat.” (23.) S nem tett mást, mint a maga megfogalmazta kötelező attitűdöt valószínűtlen meg saját publicisztikájában: „Halált érdemel az az őr, ki nem jelzi a sötétségből előtörlő ellenség közeledését” —, ahol a sötétség egyben a klerikalizmus nacionalista színezetű előretörését is jelentette. Mert Ady gondolatai mélyen az az aggodalom szorongott, amit a hangosan nacionalista egyetemi Nemzeti Párt akciói láttán egyszer így fogalmazott meg: „Mi lesz, ha e nemzetiekből alakul ki Magyarország jövő társadalmá.” (Nemzeti Párt, 11.) Kérdőjel nélküli, állítómondatban leírt aggályát alaposan igazolta ezeknek az ifjaknak a felnőtt útja: a magyar dzsentroid középosztály 19 utáni magatartása. Ez a prófétai attitűd íratta le vele a sajtótörvény 1903-ban történt megszűritése alkalmából: „Egy év múlva több újságíró lesz a börtönben, mint szabadon, aminek persze örülni fog a junker-Magyarország. Csak jó késsön fogja megsíratni ezt az örvendezést.” (72. l.).

A történelmi osztályok országgyesztő vakságának évtizedeiben alakult ki Ady nacionalizmusellenessége: a „honkanászok, honkupecok” garázdálkodásának idején — akik

egyszerre járatták le a merev Habsburg-germán barátsággal az entente előtt tekintélyünket, s idegenítették el tőlünk a nemzetiségeket — fogalmazódott meg ez a nagyszerűen humánus eszmevilág, amely képessé tette Adyt, hogy a legnagyobb megrázkódtatások idején, a világháború hitet, emberséget próbáló éveiben internacionalista maradjon: el tudja magát határolni a nacionalistává züllött Gogától, s testvérét lásson a sáncárok tulsó oldalán szenvedő francia nép békéért küzdő nagy fiában, Jean Jaurès-ban.

*

Már a tartalmi elemzés meggyőzhetett bennünket, hogy az összeállító Koczás Sándor és Vezér Erzsébet körültekintő munkája következtében egy gazdag anyagú kötet került a kezünkbe. Ragyogó ez a könyv így együtt: sokoldalúan mutatja meg Ady nacionalizmus elleni harcát és igazi hazaszeretét. Helyes, hogy az összeállítók nemcsak direkt beszélő cikkeket vettek fel (Muri nélkül). Ezt a vonulatot gazdagíthatták volna még egy-két szinten nem expressis verbis érvelő Ady-írással: „A belgák” vagy „Barta Lajos könyve: Az élet arca” c. cikkekre gondolok, amelyek rejtetten vagy nyíltabban a zsidókérdéssel foglalkoznak. El lehetett volna hagyni viszont Ady igen problematikus japán-szimpatiajáról tanúskodó írását, „Magyarul is tudnak”, mely ma már igen gazdag jegyzeteléssel volna csak érthető — és menthető. A „Répakapálás” c. Ady-novella figyelmeztet, hogy talán Ady e műfajú írásaiból — pl. a román környezetben játszódó, román alakokat szerepeltetőkből vagy a többiekből — lehetett volna még válogatni (Zenobia faluja, Abd el Kader). Szerencsés ötlete volt a szerkesztőknek az Ady Duna-táji megbékélést hirdető eszméire visszhangzó írások összegyűjtése. A kötet igazi trouvaille-je: a Névtelen sorok c. Ady-írás kiemelése a Nyugat-beli névtelenségéből. Az Erdélyben megjelent Vallomás a patriotizmusról mellett ezzel a tartalommal méltán reprezentálja ez a kötet Ady nacionalizmus elleni harcát.

Vezér Erzsébet magyarázó jegyzetei méltán állíthatók a nagyszerűen jegyzetelt A fekete lobogó és a Válogatott tanulmányok és cikkek hasonló apparátusa mellé: az ő munkáját dicséri a mértéktartó jegyzetanyag, s hogy nem szenved „elefántbetegség”-ben a kötet. Egyben az is, hogy a jegyzetapparátus önállóan is érdekes olvasmány. (Kiemelkedően jó jegyzetek: A nagy hazugság, 262. l., a Tanulások, 264. l., Nacionalisták, 266. l. megmagyarázása, vagy a tényszerűen gazdag Ideális öröletek, ill. Válasz Tóth Bélának jegyzete stb.) Két esetben olvastunk volna szívesen bővebb jegyzetet,

illetve értelmezzük másként Ady szövegét: az István király országa kapcsán — amelyben azt írja Ady, hogy „Hódításra képtelen a nemzetiségekkel szemben”, — majd később: „nemzetiségi politikánk gyávább mint valaha”. A bevezető tanulmány mellett is jó lett volna egy részletes kitérés Ady nacionalizmus körüli cikkeinek erre a legérzékenyebb terrénúrára; a *Vallomás a patriotizmus* c. Ady cikk viszont abban a légkörben született, amikor Tiszák is megpróbálták valami fajta békességet teremteni legalábbis a románokkal. Ady jól látta e gesztus álságát, mégis a magyarság egyfajta védelmét is belelátta, hisz a számára legdrágább Erdélyért történt ez. Kínzó dilemmáját így fogalmazza meg: „De itt már azt is muszáj feltennem, hogy egy aulikus ősi magyar gróf, ki tavaly még minden nyugtalan magyart leöletett volna, véletlenül nem a maga kiskirályságát védi, hanem a magyarságot. Valószínű, hogy nem sok akad-

na ilyen, de akadna, s harcolhatok-e én akkor ezekkel, akik a veszedelem múltán megint azok lennének, akik voltak?” A jegyzetíró Károlyi Mihályra utal, világos azonban, hogy Ady Tisza Istvánra gondolt, akinek nagyapja volt a hírhedt reformkori adminisztrátor, s aki az előző évben, 1912. V. 23-án akart halomra öletni minden nyugtalan magyart. „Ady forradalmi patriotizmusa”: ezt a címet adta Koczkás Sándor kötetnyitó tanulmányának, amely időrendi keretbe ágyazottan tájékoztatja az olvasót, s amelynek erőssége, hogy látja a nagy fordulót, az 1905—6 körüli nagy csatározásokat, amikor kifejeződik Ady forradalmi patriotizmusa. Értékes hozzájárulás egyben ez a bevezetés ahhoz a vitához, amelyet az Irodalomtörténeti Intézet kezdett el „A nacionalizmus a magyar irodalom tükrében” téma kapcsán. (I. OK. XVI. 1—4. 1—192.)

Varga József

*

Árpád-kori és Anjou-kori levelek. Sajtó alá rendezte Makkai László és Mezey László, fordította Ábrányi Boldizsárné, Makkai László, Mezey László, Pataki János. Bp. 1960. Gondolat K. 451 l. (Nemzeti Könyvtár).

Történeti és művelődéstörténeti szempontból egyaránt jelentős XI—XIV. századi politikai és magánlevelezésünk mintegy 200 darabjának, valamint — bevezetéssel — Johannes Lemovicensis *Libellus de dictamine* c. műve egy részének magyar fordításban való közzététele.

Mezey és Makkai bevezetése világosan és szellemesen tájékoztatja az olvasót a középkori levelezés általános és speciálisan magyarországi fejlődéséről, a tartalmi és formai megfigyelni valókról. Ez utóbbiak megfigyelésére különösen is ösztönöz a *Libellus*, habár kérdéses, hogy ez a XIII. századeleji, Franciaországban íródott mű a *maga helyén* van-e egy olyan levélgyjűtemény élén, melynek harmada XI—XII. századi darabokat tartalmaz. De mert e fordítás a *maga nemében* nyereség, nem bántuk volna, ha az elhagyott részeket (*De quatuor elementis corruptivis... és De transformatione...*) is olvashatnánk a kötetben, vagy legalább az utolsó fejezetből is készült volna kivonat; így azt hiheti az olvasó, hogy „A fentiek összefoglalása” csakugyan zárja is a *Libellust*. (Helyet inkább a szépirodalmi és a képzőművészeti bibliográfiával lehetett volna megtakarítani, melyek sem általános, sem szakérdeklődést nem elégítenek ki.)

A levelek a XI—XIV. századi magyar közélet elsőrangú és legközvetlenebb forrásai helyenként azonban a magánélet világára is fényt vetnek. Ez a kettős jelleg a kötet felosztásán is tükröződik, amikor a szerkesztők kisebb koregységeken belül az anyagot politikai és magánlevelezés csoportjaira osztották föl. Persze, a dolog természeténél fogva a határ nem vonható meg élesen: az uralkodó és uralkodó osztály számára a politika a középkorban mindig magánügy is, míg a magánélet, a hűbéri-személyes kötelekek révén egyúttal közélet is. Talán ez is egyik oka annak, hogy a levelek stílusa mindig egy kissé személytelen, „fennkölt”, amire, más szempontból, Mezey igen meggyőzően mutat rá bevezetőjében. Csak sajnálhatjuk, hogy épp középkori állami és társadalmi rendünk kialakulásának korából oly kevés levéllel rendelkezünk, és ezeknek is jórészt csak címzettje magyar.

A kötet értékét elsősorban tartalmi szempontból kell megmérnünk, helyesebben a fordítás helyessége, pontossága szempontjából; a Bevezetés is (25. l.) utal erre, ami — forrásanyagról lévén szó — indokolt és természetes. Sajnos egyes daraboknak az eredeti szöveggel való összevetése nem győz meg bennünket ez elv feltétlen alkalmazásáról. (Az egyes darabokról nem tudjuk, ki a fordítójuk.) Néhány észrevétel:

A *Libellus* fordítója nem vette tekintetbe Horváth Konstantin szövegkiadásának corrigendáját (Johannis Lemovicensis... opera omnia. Veszprém, 1932, I. 64—66. l.), pedig ő